

A telep

Gondolatok a könyvtárban

„A monda a megmagyarázhatatlant próbálja megmagyarázni. Mivel a valóságra épül, újra megmagyarázhatatlanságban kell végződnie” — vagyis a magyarázat tárgya már eleve lehetetleníti célját, a megmagyarázást. Az ember nem tud lemondani „valóságra épülő” magyarázati erőfeszítéseiről, másfelől, s ezt a Kafkáéhoz hasonló tisztasággal senki sem élte és fogalmazta meg, tudatában van annak is, hogy minden ilyen kísérlete már in statu nascendi kudarcra van ítélve. A „monda” próbálkozás egy eleve megoldhatatlan kérdés megoldására. Az alaphelyzet: az egyik oldalon a megoldhatatlanság metsző, kínosan éles tudása, a másikon a megoldhatatlanságba való beletörődés emberi, etikai vállalhatatlansága. A „mondák” nem magyarázhatják meg a bennük kristályosan tiszta formát öltött megmagyarázhatatlan szorongásokat, de nem mert elszakadtak a valóságtól, hanem mert éppen reá épülnek. Csak a megmagyarázásra törekvő emberi erőfeszítéseket önhetik formába, annyit tehetnek, hogy példázatokban rögzítik a már eleve tudott bele-nem-törődés emberi gesztusát. „Mulatságok, avagy bizonyága annak, hogy élni lehetetlen” — írja Kafka az *Egy küzdelem leírásában*. De példabeszédeknek — mert ezekre az írásokra* vajmi kevésbé illik a hagyományos értelemben vett műfajnév, az „elbeszélés” — végső pátoszát mégis az adja, hogy bár lehetetlen, *csakazértis* kell. Miért? Az abszurditás világában az efféle kérdések értelmüket és érvényüket veszítik. Élni lehetetlen. Miért? Az okok megvilágítása már kívül esik Kafka világán. Élni kell. Miért? A célok megjelölésének itt szintúgy nincs helye. A „gyakorlati ész” céljai itt csupán egy áttekinthetetlen, értelmetlen világ manifestációi. De nem kecséget Kafka valamiféle távoli üdvözülésnek, e taplóízűvé sivárult világ jövőbeli megválthatóságának a reményével sem. Sőt: „*ez a telep olyannyira zárt egységgé szervezett intézmény, hogy utódja, még ha ezernyi új tervet forgatna is a fejében, legalábbis sok-sok éven át semmit sem változtathat a régi renden.*”

Ebben a dermesztő és dermedt világban a történeti múltnak nincs helye, vagy azért, mert semmilyen, vagy azért, mert nagyon sok egyenértvényű (tehát a magyarázat szempontjából megintcsak semmilyen) támpontot nem ad a jelen állapot megértéséhez. És üres absztrakcióvá válik — mivel még csak utalásszerűen sem tartalmaz kivezető utat a jelen létállapotból — a jövő is. Ahol pedig nincsen se múlt, se jövő, ott értelmét veszti a jelen fogalma is, lévén nem több, mint az a pont, ahonnan az előbbi kettő egymástól megkülönböztethető. Marad egy tiszta, időtlen állapot, egy csak enigmatikus példabeszédekkel körülírható, de közvetlenül néven nem nevezhető léthelyzet, egy minden reális kiterjedés nélküli geometriai pont, melyről legfeljebb a köréje szerveződött alakzatokból szerezhetünk némi tudomást. Lukács György Kafka világát a „kísérteties tárgyiasság” világának nevezte. A fogalom, ha zárójelbe tesszük azt a negatív értékhangsúlyt, amellyel Lukács használta, nagyon pontosan írja le a világ egyik legfontosabb sajátosságát. Kafka „targyiassága”, látomásainak mikroszkopikus konkrétsága, képeinek és leírásainak jogászi-hivatalnoki precízsege, stílusának abszurditásig vitt, affektált körülményessége ugyanis nem azt célozza, hogy a valóság konkrét totalitásának lehető leképezése legyen. A részletek gazdagsága itt az egész szegényességének, törmelékes voltának, oktalan-céltalan állomozalmasságának érzékeltetésére hivatott. A dolgok, a tárgyak úgy „működnek”, mintha valamilyen kísérteties ösmozgató által beindított perpetuum mobile alkatrészei volnának, és a közibük hullott ember csak az általuk okozott sebeket keresztül érzékeli konkrétságukat. „*Szabad szemmel nem könnyű az írást kibetűzni; a mi emberünk azonban a sebeivel betűzi ki*” — mondja az Utazónak az elmés kivégzőszerkezet működését magyarázó tiszt a *Fegyencgyarmatonban*.

* Franz Kafka: Elbeszélések. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1977.

Thomas Mann vagy Kafka? Melyikük élet- és világlátomása hitelesebb, „autentikusabb”? De vajon jogosult-e ez a másfél évtizede nagy port kavart alternatív kérdésfeltevés? Szembenelyezhető-e az érték szempontjából egy iszonytató pedantériával megszervezett „rend” *áldozatainak* nézőpontja, és azoké, akik az áldozatok és hóhérai közös világa fölé magasodva, bizonyos ironikus vagy patetikus-optimisztikus távolságtartással, a Történelem Ítélszékére, a világ majdani megváltódására, a túlhaladás elvi lehetőségeire rámutatva igyekeznek hitet és vigasztalást szuggerálni szenvedő embertársaikba? Kafka kétségkívül nem „objektív dialektikus mozgásukban” ábrázolta a dolgokat, világában az ellentétek nem „csapnak át egymásba”, gondolkodása nem történeti. Ő azokkal azonosul, azoknak a „vision du monde”-ját önti formába példabeszédeiben, akik *nincsenek abban a helyzetben*, hogy függetlenüljenek a körülmények megalázó hatalmától, a schilleri „Zwang der Umstände”-tól. Az ő hősei: az elítéltek, akiknek még a kivégzőmasina működésbe hozatalának pillanatában sincs róla tudomásuk, hogy az ítélet kimondatott felettük, az *Átváltozás* Gregor Samsája, aki merev kitinpáncéltatú hátára esve még megfordulni sem képes, és általában: a teljesen kiszolgáltatottak, a magatehetetlenségre kárhözvátottak, akik teljesen meg vannak fosztva a lehetőségtől, hogy bejuthassanak a fölöttük ítélkező Törvény kapuján, vagy akár csak megtudhassák, mi is az a véték, amiért az ítélet reájuk kimondatott. Dante Poklának hősei nemcsak tudták a bűnt, amelyért örök kárhozattal kell lakolniuk, hanem élménybeszámolót is tudtak róla tartani az őket faggató alvilági vándornak. Kafka poklának hősei nem kisebbek, csak kisszerűbb (és rendszerint nem is gyötrelmeket érzékelt) kínokat élnek át. És kinjaik közül az a legsúlyosabb, hogy tekintetük elől mindörökké el van zárva a bűnhődés oka. A *tudott* vétekéért a vállalt szenvedésekkel esetleg még vezekelni lehet. Amde *talán* elkövetett, talán el sem követett, de előttünk mindenképp rejtett bűnök alól nem-hogy a feloldozásig, de még a vállalt vezeklés útjáig is lehetetlen eltalálni. Kafka elkárhozott lelkei csak vaktában tapogatóznak egy purgatórium és paradicsom nélküli kozmosz egyetemességgé teljesedett poklában, és nemcsak a bűnbocsánat reménye nem kecsgetti őket, hanem az a sötétebb, de legalább valamilyen — akár milyen — távlatot jelentő perspektíva sem, hogy eljuthatnak e pokol legmélyebb bugyrába, Dis torkába, ahol az Okot megpillanthatják. Kafka világában éppúgy ismeretlen a dantei világ hierarchikus, vertikális rendje, amelyben mindent egy hatalmas, a mélyből felfelé irányuló mozgás tart össze, mint az újabb kori tudat „horizontális”, történelmi időbelisége, ahol a haladás, a fejlődés folyamatában feloldódik majd ember és világ antinomikus statikája. Itt megszűnt minden „fent” és „lent”, „előre” és „hátra”, „múlt” és „jövő”, s ezzel széthullott minden olyan koordinátarendszer, amelybe a lét mint értelmes lét, mint okoktól célok felé haladó lét volna íráható. Az események keresztülgázolnak a velük szemben tehetetlen embereken — de voltaképpen nem történik és nem is történhet semmi.

Amikor Kafka fölolvasta írásait barátainak, könnyük csorgott a kacagástól. Vajon félreértették volna igazi lényegüket? Elhamarkodott dolog volna a kései, „beavatottabb” olvasó igen-jével felelni. Mert van ezekben a torokszorító karkai parabolákban valami háborzongató *humor* is, „Aki értelmes szemmel tekint a világra, arra a világ is értelmesen néz vissza” — mondotta a Világzsellem földi helytartójaként Hegel. Kafka hősei viszont azért kerülnek *tragikomikus* helyzetekbe, mert a kelletnél komolyabban veszik Hegel téziséit. Meginaghatatlanul hisznek abban, hogy a világ, amelyben élnek, ésszerűen van berendezve, és értelmes törvények szerint működik. Mindössze meg kell lelniük az ésszerűség kulcsát, és addig is, amíg ez sikerül — ha sikerül — nekik, a lehető legakkurátusabban kell alkalmazkodniuk a külső hatalom előírta formalitásokban is, észjárásukban is e működéstörvények racionalitásához. Ha Kafka szemével nézzük reális helyzetüket, átláthatjuk alkalmazkodási törekvéseik teljes hiábavalóságát; de meghamisítva értelmeznénk az eredeti írói intenciót, ha a hiábavaló erőfeszítésekben *kizárólag a tragikumot* vennénk észre. Mert legalább annyira komikusak is e próbálkozások, amelyek rögeszmésen csak Belzebubbval vélik kiűzhetőnek a Sétánt, csak ugyanazon törvények kínosan szolgai betartásával vélnék ellenállhatni az Ítélet végrehajtásának, mint amelyek alapján azt rájuk kiszabták. Értelmes, a pedantériáig ésszerű érveikre és kérdéseikre egy minden józan érvnek fűgét mutató világ replikázik. A világ irracionálisága az egyén racionalitásának tükröképeként jelenik meg, és az ebben rejülő komikumot Kafka minden alkalommal a végtelenségig ki is aknázza. A bogárrá változott Gregor Samsa legfőbb gondja, hogy új helyzetében nem fog idejében beérkezni a hivatalba: száználmas tragikumával együtt is bohózatba illő jelenet. És hasonlókkal szinte mindegyik karkai parabolában találkozunk. Kafka humora, miként Swiftől Hašekig az újkori világirodalom összes nagy keserű nevetetőjéé, ugyanarra a tragikus paradoxonra reagál kacagva, amit nagy magyar kortársa (és sok

szempontból szellemi rokona), Karinthy így fogalmazott meg: „Vagy értelmem létezését tagadom meg, vagy a világot, de mindkettő nem lehet valóság.”

Kafka hősein azonban lehetetlen fölszabadultan kacagni, míg Hašek „derék katonája”, Svejik, szívből jövő, vidám nevetést vált ki belőlünk. Holott ugyanabban az „ésszerű” világban élnek, Svejik ugyanannak a racionális rendnek a törvényei szerint járja végig a maga kálváriáját, mint Kafka hősei. Mi lehet a hatás különbözőségének az oka? Svejik, aki e világ ésszerűségének látszólagos és hamis voltát épp úgy a „túlteljesítéssel”, a „stréberkedéssel” leplezi le, mint Kafka hősei, hivatalos pecséttel ellátott dilifleppnival a zsebében, „notórius hülyeként” tesz eleget a rend összes kívánalmának. A lényegyet tekintve mindegy, hogy Svejik „hülyesége” tudatosan kidolgozott szerep-e, avagy valóság. Fontosabb ennél, hogy egyedül ő, a „rend” emberei által notórius hülyévé nyilvánított „derék katonája” képes maradéktalanul eleget tenni a „rend” összes elvárásának és parancsának. Svejik azért nem károsodik, azért nem bukik el, mert „hülyeként” viszonyul a rendhez. Nem kutat okok, célok, értelmeik után, nem akar bejutni a Törvény kapuján, egyszerűen: akar és szeret élni, és ha már úgy adódott, hogy itt és most kell, akkor itt és most szeret és akar élni. Paradox módon éppen a „renddel” szembeni igénytelenebb magatartása jóvoltából egészségesebb és életrevalóbb, mint Kafka hősei. Nem akar a dolgok mélyére hatolni, megáll a felszínnél, s éppen emiatt az ő szemében a világ abszurd, irracionális berendezésének még emberi arca van: ő nem megfoghatatlan fantomokkal csatázik (voltaképpen egyáltalán nem csatázik), csak a rend hol fanatikus, hol cinikus képviselőit akarja — ráadásul éppen örökös stréberségével — kijátszani. Ő, éppen mert megragad a felszínnél, mindig konkrét, hús-vér alakokkal találja magát szemben: Lukassal, Otto Katzcal, Dub hadnaggal stb., míg Kafka hősei szemében az efféle alakok nem többek a titokzatos és felfoghatatlan Törvény arctalan szolgálójánál, a Kastély — talán létező, talán nem létező — urának cselédeinél, amelyek kordonját át kellene, s ugyanakkor nem lehet áttörni. Testetlen, megfoghatatlan kísértetekkel állnak szemben, akik ellen semmiféle hatékony gyógyír nincs a kezükben. „»De mi van akkor, ha valaki nem hisz a kísértetekben?»» »Mért, azt hiszi, én hiszek bennük? De hát mit segít ez a hitetlenség?»» »Nagyon egyszerű pedig. Ha legközelebb kísértet állít be magához, ne féljen, és kész.»» »Igen, de ez csak járulékos félelem. A tulajdonképpeni félelem a jelenség okától való félelem. És ez a félelem megmarad...»» »Mivel azonban a jelenség okától nem félt, nyugodtan megkérdezhetette volna tőle, mi az oka.»» »Maga nyilván nem beszélt még kísértetekkel. Azoktól sosem kaphatunk tisztességes felvilágosítást. Amolyan huzavona ez csak. A kísértetek mintha még inkább kételkednének létezésükben, mint mi, ami persze nem is csoda, esendőségüket tekintve...»»“

Kafka vagy Hašek? A belerokkanás a jelenségek mögé hatolás eleve tudott reménytelenségébe, vagy a bornírt, egészséges derű megőrzése a felszínen való megtorpanás árán? Kafka vagy Thomas Mann? A bitófa alatt kivégzésére váró egyn utolsó, minden részletet egyetlen pillanat pontszerűségébe besűrítő pillantása a létre, vagy a távolabb álló, megrendült rokonszenvező bizakodása abban, hogy végső soron, „magasabb szempontból nézve” a halálraítélt utolsó rándulása is csupán múltó mozzanat, fájdalmas, de esetleg még szükségszerűvé is átváltoztatható áldozat egy esetleges jobb jövő oltárán? A szenvedők és a szenvedés túlhaladhatóságáról, „a kínok finomulásáról” tűnődők nézőpontjai, a megigazulás lehetőségének kitagadottjai és a megigazulás reményével vizsgátlók nézőpontjai aligha összemérhetők. Igazságtalanság volna, ha a kivégzés színhelyétől távolabb álló, ezúttal véletlenül — tehát tisztességesen — túlélőkön számon kérnék, hogy túl merték élni a halálraítélteket, és a túlélők szemével nézik a semmibe meredő utolsó pillantásukat. És másfelől embertelenség volna, ha az utóbbiak retináján rögződött utolsó képet nem hitelesnek nyilvánítanánk pusztán azért, mert másmilyennek mutatja a világot, mint a túlélők tekintete.

Kafka parabolái olyan írások, amelyeket e század embereinek „a sebeikkel kell kibetűzni”. És Kafka nagyságát mi sem mutatja jobban, mint hogy látszólag hieroglifaszerűen bonyolult példázatai olyan élményeket öntöttek tökéletes formákba, amelyek változatlanul „sebek”, az írás kibetűzését — sajnos — túlságosan is könnyűvé tevők.

Könczöl Csaba

Jegyzetek a költészetről

A mitizált kényszerűség

A költészet legyen vigasz. De ne a játék és mámor gyengékhez illő bódulata, hanem a keserűség, a tiltakozás, a harc jogát jussuknak érzők vigaszja. Azoké, akik nem vesztegethetők meg szóvirágok, sem féligazságok — ösztövére elégtételek — által, hanem akik a vers-től is az igazságot követelik. Akik méltatlan körülmények között is helyzet tudatuk tisztaságával mérik emberi méltóságukat: a szabadság lehetőségét.

Ami igaz — vigasz tehát. Ezt a költői alakzatnak is beillő ekvivalenciát csupán a máglyán halt tudósok, kivégzett forradalmárok emléke és a költészet (művészet) képes felvillantani. Nincs valamirevaló költő a magyar irodalomtörténetben, aki a kiúttalannak látszó, szégyenletes helyzetekben ne adta volna meg a kétségbeesőknek az igazság vigaszát. Aki ne vállalta volna az ellentmondás költői felelősségét és a tett erkölcsi, esetleg fizikai következményeit. „Mert a költészet — tagadás. Ha nem más: legalább tagadás.“ (Bretter) Csonkainál Nagy Lászlóig erre szoktattak legjobbjaink.

A költészet a jobbik énünk: nem áltat, nem alkuszik meg, nem félti a bőrét. De forduljunk mindig az emlékekhez? Petőfi, Ady, József Attila? Lehet-e friss dühünket mindig tegnapi elégtételekkel csillapítani?

Az emlékezés vigasznak nem elég. Ha a költészet jelenvaló, mai helyzet tudatunk objektívációjaként is jelen kell lennie. Hogy számonkérhessük igazságát. Becsül-e minket azzal, hogy nem árnit, nem könyörületes, nem ringat igazságra éretlen kisedekként? Szemlélhetjük-e benne a méltó helyzet lehetőségét, a teljesség és szabadság egyetemes léptéke szerintit? Nem holmi utópiait, hanem a valódit, s ha kell, áldozat árán megváltható. Vagy inkább elcsitítja a borzoló önérzetet, az álmatlanságot, a gyermekünk jövőjét kutató nyugalanságot?

Figyeljünk a helyzetszimbólumokra. Ne várjuk el a szájbárágást, a kép elég. Sőt: az olvasó a kép révén még jobban érzi a bőrén azt, amihez a hétköznapiok már-már hozzászoktatták. A helyzetszimbólum felrázza, megdöbent, kényszeríti, hogy gondolkozzék a kényszerűségében szemlélt képtelen helyzeten:

Repülnél, ha engedne a föld, / el-süllyednél, ha nem emelne száz madár, / lépsz az utcán meg-megemelve olykor, / olykor meg-megroggyanva, úgy ér-

zed, szétszakadsz [...] kavarog benned felhőcafát, szikla, arany, / ezer madár és fekete föld. — Az égnek a föld, a repülésnek a földhözragadtság, de a szabadságnak nem a rabság, hanem a megalkuvás az ellentéte. A föld tehát bennünk van. Mégis úgy tűnik, kívülről ránt vissza. Íme: az egyetlen igazi lendület / a kétlábra emelkedő táltosló szárnyaló / belefekvése a levegőbe / aj csak az a pata / a pata ne / lenne / belegyökerezve / a földbe. De a mesei-archaikus példa analógiájaként itt egy modernebb: akár a „táltoslovat“ a föld, úgy készletti megtorpanásra a „gőzmozdonyt“ egy átkozott „szemafor“: Robbanásig feszült gőzmozdony: álltam, / nincs indulás: a szemafor piros. — Értjük a költőt logikát. Vagyis: az érdekünket jól megfontoló, szófogadó tudat „bölcsségét“, hogy mielőtt tennénk valamit, megállít. Inkább szét-hasad, de fizikai épségünket megmenti. Minek? A megaláztatásnak, a sárnak, amelyből vétetünk: csavargok örízetlen mint a sár / lépek azzal ki rámtapos. És e földhöz, társunkhoz a megaláztatásban, ritka repüléseink közben is ragaszkodunk (csak ezt a nyavalyás, egymaréknnyi földet / ... ezt a rohadt, lenti, igazi földet / ne szorítaná úgy a tenyerünk, míg / ujjaink között kiserken a fű, míg / ki-zöldül az aranyozott, kicsi / földgolyón, a torony tetején, / ahol nincs, nincs, nincs semmi / másunk, amibe kapaszkodhatnánk.)

A helyzetszimbólumok közös jelentése a földhözragadtság kínja. Am furcsa olykor a pátosz, a heroikus póz, amellyel kifejezik. Lehet-e fenséges az, akit visszaránt a föld? Igen: ha bukása okozóját nem önmagában cipeli. Ha Ikaroszként bukik el. De ami visszaránt, nevezzük földnek, bennünk van, belülről köt meg. És *Vér kering már a láncban ... / Amputáció lenne a szabadulás?* Mire gondolok, mikor a műtétet elhalasztom? (Valahol / ott fenn, valahol fejmagasságban / mindig az arcom előtt / a Bastille ablaka.)

A helyzet képtelensége a képekben felfokozódik azzal, hogy némi tragikummal övezett, vagy legalábbis megengedi a költőt, hogy tragikusként fogjuk fel. A tragikum kiváltságára azonban csak az méltó, aki a szenvedést okozó adottságból megpróbált valóban kilépni, s nem tetszeleg már életében a megfeszítettek pózában. A kényszerűség elviselése nem hősies, hanem egyszerűen: megalázó. Az

ép méltóságú ember ezt nem heroizálja, az a helyzetudat pedig, amely a szituáció antinómiáját emberhez méltóként fogja fel, a helyzetről is képtelenebb. Olyan, mint *úszó koporsófödelen a tánc*. Ez, így ahogy van: a mitizált kényszerűség. S a jobbik énünk tiltakozik ellene.

Sevilla követ és hív / — Mennyire bizonyos? — / Hiába utazol — e hitét létezel, / s végtelen temetőn: tengeren, liliomon át, / ahonnan indultál, oda érkezel. — Természetes a ragaszkodás. A földhöz, ahonnan egy maroknyit mindig magaddal viszel. Vállalod itt az aszályt és a fagyot: nem tudom milyen föld ez / mely port terem / de belevettem haj bevettem / esőnélküli mindenem...; ki kapu elé állt s vár valakit / csonttá fagy annak a lelke a teste / aki a földet szereti / most szeresse. Vállalod a keresztényi türelést: ha akarom, hozzákötözhetem magam / egy fához jég-időben, s / elcsítt engem a fagy nyugalma; Szigorú földem itt nem hagyhatom. De ha e föld szüntelen aszályal, faggyal, villámmal ver meg, mi a hűséged jutalma?

Kulcsszavaid: vállalni, őrizni, helytállni; mint a kő, mint a vas, mint élő kariatida; csend, szigor, hűség. A ló s az eb beledöglének, / az ember beleszokik. (Ahogyan élek, az a hazám.)

Ahogy élsz, az a hazád. Vannak lenni, könek lenni, csendben lenni. Így lesz a vas, a kő erkölcsi értékszimbólumma. (De mit tenne a kő, ha lenne öntudata?)

És ismét Bretter: elfogadod-e magad, mint olyat, „aki a szenvedésre ítéltetett“?

A nyelv engedelmesen idomul szándékainkhoz: a szavak meggyőzően játszószák a nekik osztott drámai szerepeket. Hajlíthatatlan gerincű, tragikus hősök hanghordozását veszi fel például a megmaradás, és megtévesztő emelkedettség hatja át, mintha valóban hősi ajakra illő lenne. De volt-e, van-e igazi hős, akinek célja, jelszava ez? Aki azért vállalja a szenvedést, hogy megmaradjon?

A megmaradás a közönséges életosztón mindennapi „törekvése“, egy örtudatlan biológiai harcnak a tétje, a sejtjeinké, a tüdönké. De az öntudat számára a megmaradás nem ez, hanem az emberi méltóság megőrzése. Nos, a hősök sohasem haboztak, amikor az élet és az emberi méltóság között kellett választani.

S a helyzet hatalma olykor hamis választásokra is kényszerít. A kő vagy a homok sorsát vállalod? *Ó itt maradnom adj erőt / örökre itt legyek megáldott* — és úgy képzeld, hogy a hatalom megkí-

mél majd az erőtől; szánakozol homok-testvéreden: *szóródik folyton porlódik / él pedig folyton porlódik / szabófalvától san franciscoig / szabófalvától san franciscoig*. Pedig a kő és a homok sorsa között az idő végtelen távlataihoz mérten nem is oly nagy a különbség.

Az életosztón megkérdezésünk nélkül is naponta megújítja önmagát, s az öntudat alávettetik a megmaradás kényszerének. Ha másért nem, mert vannak gyermekeink. De a költészet a jobbik énünk, és nem az a dolga, hogy e kényszerűséget szentesítse.

Szemfényvesztően hat ránk a kagyló szenvedésének gyümölcse: a gyöngy. A torz helyzetudat hajlamos ezért a büszkeségre. Oly ritka az, aki észreveszi, hogy a csakazértis-értékeknek mekkora az ára: *hősöket izadtunk ki magunkból — / kézenfekvő, mégis mondom a hasonlatot: / akár a gyöngykagyló, feleim, / mert szomorú az, feleim, / hogy mocskot által jutunk kincshez. — De a megcsontított méltóság sebhelyén nem viselhetünk gyöngyöket: mit számít, hogy a levethetetlen gönc: / a bőr is itt-ott kifoszlott: / seb, igen, seb, de tiszta. —*

Ez a tisztaság keserves vigasza: (Ez az én fehérségem amely / meg / tö re tett tinéktek...) Es elfogadjuk a tiszták áldozatát?

Sóhajok pályvái oldódnak feszesednek: / innen már csak egy lépést kell tenned... Hát gondoljuk át a végjátékot akkor is, ha a lépést holnap, holnapután is késleltetni fogjuk. Szükségünk van a bizonyosság heroikus pesszimizmusára: A mondat egyre több féltenivalóval a háta mögött / egyre sebezhetőbb s mégis tétova nélkül / naponta végső lépéseire szánja el magát (El kéne indulni / védekezni kéne // tétre készülődni / s fagyra sebre vérre) kiállni vereten az élre, / maradni hadvezérnek, / és tudni, félvén se félve, / a végső vereséget. De melyik vereség gondolatához szoktassuk magunk? A legnagyobb vereség: megmaradni a méltatlan helyzet hatalmában, amely összejátszik a sejtjeinkkel, életosztónkunk cinkosa. Ám a vereségek megválaszthatók.

És kézenfekvő az egyszemélyes „kiút“ lehetősége is: *Én elvegyülök a halállal, / ha ez a végső győzelem... Szomorú „győztesek“: önkéntes halottaink. De a kényszerűség mítosza helyett elégedjünk meg ennek a megoldásnak a sugallatával? Egy méltóbb, közös végjáték távlatával még adósok vagyunk önmagunknak.*

Cs. Gyimesi Éva

Mi kezdődhetne anélkül, ahonnan!

Akik mindenképpen a bölcszet és családját akarják látni, amint tejeskávét isznak az ötödik emeleten, azok készüljenek fel a legrosszabbra: a magukat élve boncoló költőktől is csak szíveket, tüdőket, lépeket meg epét kaphatnak egy *versben*, ha nem figyelnek az összekötő, a keringési pályákra. A költészet — legfőképpen — többször bevallott — módszere: „*megnézni a dolgokat közről*.” Így, ha megfigyeljük, hogy társasjátékunk céljaihoz, szabályaihoz hogy viszonyulnak, behelyettesítjük őket akár egy kavicsal is, ha föltételezzük, hogy a kavics is úgy fog viselkedni. Szócs Géza gyakran utal Borgesre és Malraux *képzeltbeli múzeumára*; szerinte a dolgokban van valami közös, mindenik implikálja az összes többi — legalábbis az ember által létrehozott, a megismerés társasjátékába bevont (bevonható) dolgok —, *minden egy*, s az íróképen leüthető félszáz jel véges kombinációból fölépíthetők a gyakorlatilag még megszerzhető ismeretek, de ezek cáfolata is. És mindez a kereskedelmi és politikai reklám érzékeléscsökkentő légkörében, a mind agresszívebb tárgyak ellen. A tendencia: a totális, az egész társadalmi létet átfogó műalkotás. Egy olyan szöveg(gyűjtemény), melyben egy angol nyelvű poplemez-felirat is lehet egészen funkcionális, az elvágyódás kellős közepén eszünkbe juttatva a lábunk alatti flasztert. A módszer a modern magyar költészettel egyidős. A legkézenfekvőbb példa Ady, de említhetjük Szabó Lőrincet vagy a kortárs irodalomból a balladát dramatizáló Ladik Katalint, az agglutináló szózuhatagokat görgető Juhász Ferencet vagy Páskándit, aki legtovább megy el a vers felbontásában.

Szócs Géza, majdnem minden kritikusa szerint, a Lukács által *hatalom védte bensőségnek* nevezett magatartásforma jegyeit viseli magán mint szarvat vagy bélyeget. A romániai magyar olvasó számára az az elsüllyedt kulturális (milyenségére nézve késő nyugatos) hagyomány, amit Szócs nemzedéke ürügyül használ saját, történelmileg determinált értékeinek megalkotásához, egyelőre maga is az egyetemes kultúrára apellál, annak ellenére, hogy egy sokkal árnyaltabb, objektív értékrend lehetőségét látja magában hordozni. Így adódik, hogy az „elefantsonitorony” nem menedék, amolyan testhezszabott hópallack, hanem lehetőség e specifikus értékek érvényesítésére. Peremhelyzetében fedezékek tömkelege, melyekből belőhető a lapály. Nem jól körülírható státus, nem azonosítja magát valamely konkrét helyzettel (mint

a 68-as nemzedék). Nem kötődik egyetlen időbeli ponthoz, mely mint valami „esés-tüske”, meghatározna a jelen, a közelebbi s a távolabbi múlt tartalmát. Paradoxonnak tűnik, de legfőbb erénye az a lelkiismeretesség és következetesség, mely a más (tehát múltbeli vagy tőle különböző) értékekhez való ragaszkodásban nyilvánul meg. Hogy a továbbgondolás néha valósággal széttroncsolja, saját paródiájába kergeti a formát, az a szituációból következik; a versek mögötti, félelmetes, látszólag egyenmű, ám szürkeségében és észrevétlenségében a képzelet kényének kiszolgáltatott egzisztencia számára nincs (s nem is lehet) eleve üdvözítő forma. Az ösztönösség, a kényszerű — és ezért a mindennapi tudat formáiba zárt — *öszinteség* így némaságnak minősül, mint minden gépies reprodukció. És nem valamely magasabb elvek miatt, hanem technikai okokból, ugyanis az új költészetnek még nincs helyzete. Csak helyzeti előnye van: az, hogy fiatal; legfőbb hatásterülete a szóbeliséghez, a dialógushoz köti, és azt igyekszik a sokszorosított szövegbe is átmenteni. Szócs első kötetében ez még mint dalszerűség (l. *Anabelle és a betyár*) vagy mint rámutató gesztus jelentkezik: „és most vezsem a kalapácsot” (hogy csak a leglátványosabb példát említsük). A második kötet már sokkal bonyolultabb, több nézőpontos montázstechnikát használ, a metanyelvi elemek beépülnek, és a jegyzetek, a visszautalások, a különböző, az olvasás ritmusát megtörő fogások az egyszerre látott és hallott vers igénye felé mutatnak. Szóccsal együtt (igaz, más okokból) vallom, hogy a nyelv emlékezete megőrzi a formáló beszédaktusokat, még akkor is, ha a szó- és hangzóanyag teljesen átalakult időközben.

A szabványosított, vizuális (a fogalmi-írott) kódokat használó kultúra mint közege nem kedvez olyan problémák fölvetésének, amelyek nem közvetíthetők előre megformált nyelvezetén. A tartalmuk miatt peremhelyzetbe került irányzatok olyan formákat keresnek tehát, amelyek képesek közvetíteni e tartalmat.

A kéziratra és előszóra alapozott közlési technikák nyíltabb és aktívabb közeget hoznak létre, annak ellenére, hogy konvenciórendszerük sokkal erőteljesebb. Ezt a helyzeti előnyt igyekeznek a sokszorosított szövegbe is átmenteni, felhasználni. Érdeklődésük a középkor s a skolasztikus gondolkodás iránt azt jelzi, hogy a technikailag közel álló két közege azonos módszertani, ontológiai és terminológiai problémákat vehet fel (vet fel). Tamás G. Miklós dialógusstílus, Bréda

Ferenc (még kiforratlan) terminológiája ilyen szempontból nagyon jellemzőek.

Szöcsnél is megfigyelhető egy bizonyos fokú érdeklődés az allegória, a példázat iránt. A Szentkuthy Miklós és Füst Milán évfordulójára írt *Köszöntő beszéd* (Utunk, 1978. 28.) például valóban klaszszikus, skolasztikus értelemben vett felhasználása e műfajnak — minden önmagát jelenti, nem létezik kulcs, de épp ezáltal a szöveg visszaad valamit a jelenség, a folyamat meghatározhatatlan tárgyiasságából.

Szöcs nem „külső és belső táj” előre meghatározott viszonyából indul ki. Számára ezek a fogalmak egyszerűen elvesztik jelentőségüket, mivel a szöveg csak önmagára mutathat. Ez annak a felismerésnek a következménye, hogy a különböző érzékelési (=közlési) technológiák a konkrétumot más-más jelentéssel látják el, s a vers immár távol van attól, amit az *egyneműség látszatának* nevez a klasszikus poétika.

A valóság és a ráarakódott képek körüljárhatók, az őket összekötő egyetlen bizonyosság a költő intellektusa, mely kívülről, de mégis otthonosan szemléli őket.

A külső, nem rögzített nézőpont: kivonulásként tűnhet fel. De ne feledjük — csak ebből a távlatból *érzékelhető* az, amit máskülönbön csak érezni lehet.

A nézőpont — viszonylagos mobilitása ellenére is —: formai kényszer.

Egyed Péter kitűnő érzékkel új, „szociológiai” tájékozódást emleget Szöcs Gézánál, akinek ugye, adottak egy Avastikszád, egy középváros (hétköznapi mitológiával egyetemben) s a különböző fajsúlyú hagyománystruktúrák, melyeknek vagy van szótárunk (mondjuk: *Szótörténeti Tár*), vagy nincs. Ezeket vagy elvetheti, vagy azonosulhat velük — amennyiben hagyományos verset ír. Szöcs azonban „csak” leír. Második kötetét, a hétköznapiság és tudatunk alapjait képező szimbólumok (ú. m. szerelem, halál, barátság, kultúra stb.) bogárgyűjteményét nem véletlenül minősítették csomagolópapírnak, kásahegnyek: az ordas szándékkal egyoldalú ráció ugyanis nem tűri a játékot. Mert a teremtő játék mindig alakítója a mindennapi tudatnak, mint ahogy az alkímia praktikái is nem elsősorban az anyag, hanem a társadalom kollektív tudatalattijának átalakítását célozták — a racionalizmus első nagy századában.

Nem idézem Bretter *Ideiglenes manifestumát* (aki követni akarja gondolatait a filozófia és a költészet kozmikus felelőségéről, olvassa el eredetiben!) — ám tény, hogy a magyar költészetben, és most, itt, Szöcs Géza költészetében is jelen van egy tendencia, mely a filozófia által kínáltakkal egyenértékű, és más bizonyosságokat keres, a részletek valóságában.

Bíró Ferenc

Balladák földjén

Amilyen szépen gyarapodott az utóbbi évtizedek során folklórszövegeket, új gyűjtéseket bemutató kiadványaink száma, éppen olyan hiány van jól profilírozott, koncentrált tematikájú tanulmánykötetekben. Folyóiratokban, kötetek bevezetőjeként látott napvilágot minden idevágó eddigi kutatás, önálló folklórmatikájú elméleti-történeti szakkiadványt a Kriza Jánosról készült hármas portrén s Nagy Olga mese-esszéjén kívül alig tudnánk felemlíteni. Eppen ezért örvendetes, hogy Faragó József három és fél évtized munkájának eredményeiből kötetbe* gyűjtötte összes, balladát vizsgáló írásainak legjavát.

Gyűjteményes kötetről lévén szó, természetesen, hogy a benne foglaltak túlnyomó többségét már ismeri a kutatás. Mégis így, kötetbe gyűjtve a már ismert tanulmányok többet jelentenek, mint amennyi pusztán mennyiségi összegük.

A harminchét közölt dolgozat a népköltészet egyik legreprezentánsabb (s tegyük hozzá: Faragó József legkedvesebb) műfajának múltjáról és jelenéről, életmegnyilvánulásairól és változásairól, pusztulásáról és továbbéléséről, elterjedtségéről, gyűjtőiről és értékelőiről nyújt gazdag információs anyagot úgy, hogy közben a balladakutató Faragó József arcélét és pályáivét is életes-éles vonásokkal rajzolja meg.

A keletkezési évszámok tanúsága szerint csaknem negyedszázadot ölel fel Faragó József balladavizsgáló pályája, melynek jelentősebb állomásait korántsem e kötetnek kellett tudatosítania. A romániai magyar népköltészet, közelebbről pedig a verses népi epika elméleti-történeti kérdéseinek kutatásában az oroszlánrész Faragó József vállalta magára. Nem meglepő a dolgozatok meszeszemenőn alapos dokumentáltsága sem, az adatfeltárásnak az a példaadóan lelkiismeretes módja, amelyet lépten-nyomon tapasztalhatunk a dolgozatok olva-

* Faragó József: *Balladák földjén*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

sása közben; megszoktuk már, hogy Faragó József műhelyéből kimunkált, gazdag tárgyismerettel, tiszta logikával megírt munkák kerülnek ki. A tanulmánygyűjtemény legfennebb tovább finomítja a már kialakult tudósportrét: Faragó József, noha mindenkor körültekintő dokumentáltsággal bocsátotta nyilvánosság elé dolgozatait, most, újrakiadásuk alkalmából szükség szerint átdolgozta, kiegészítette, bővítette vagy összevonta aszerint, hogy saját kutatásai vagy a szaktudomány újabb eredményei mennyire befolyásolták korábbi megállapításait, észrevételeit. Némelyik dolgozatát újabb fejezetekkel egészítette ki, másokban a korábban megoldhatatlannak tűnő, nyitva hagyott kérdések megválaszolásával vitte nyugvópontra a kutatást, és minden adandó alkalommal gondosan utalt a szaktudomány újabb, témába vágó eredményeire. Ily módon a kötet eleven bizonyossága a tudományos megismerés hosszas, sok türelmet, hozzáértést és nagyon sok egyszerűséget kívánó munkafolyamatának. De eleven bizonyossága annak is, hogy Faragó József céltudatosan és következetesen törekedett olyan kutatási program kialakítására, amely felölelje a népballada problematikájának valamennyi lényeges vetületét. Ez a kötet tudatosítja az olvasót — éppen fejezetekre tagoltsága révén —, hogy Faragó József balladavizsgáló pályájának negyedszázadában egyenlő súllyal és egyenlő eséllyel kaptak helyet a tudománytörténeti kutatások, illetve a téma- és motívumvizsgálatok vagy az összehasonlító balladatanulmányok.

A rokon tárgyú dolgozatok sűrű rendje döbbenő rá az olvasót, milyen sok irányban és milyen lényeges pontokon tágitották balladaismereteinket Faragó József kutatásai. Munkája nyomán bővültek a romániai magyar népballada gyűjtéstörténetének időbeli és földrajzi keretei, gyarapodtak — új típusok felfedezése és körülhatárolása, témák, típusok monografikus feldolgozása révén — a klaszszikus népballadára vonatkozó ismereteink; megszokasodtak a román—magyar balladakapcsolatokat megvilágító-bizonyító adataink; új útjai nyíltak a népballada életét a maga bonyolult társadalmi-történelmi összefüggéseiben megragadó szociográfiai-statisztikai kutatásoknak, és mindezeknek felül gazdagodtunk egy olyan magatartás modelljével, amelynek leglényegesebb eleme a mélyen átélt felelősség-tudat a folklórban felhalmozott népi-közösségi tudás vállalásáért és méltó birtoklásáért.

Egy szakma belső ügyén messze túlmenően Faragó a folklórhagyományok győződését, ápolását, megismerését és megbecsülését mindannyiunk közös ügyévé

igyekszik avatni. Nemcsak azzal, hogy az olvasók legszélesebb rétegeinek helyezi keze ügyébe ennek az örökségnek a legjavát. A megismerésen túl fontosnak tartja a széles körű cselekvő részvállalást magában a kutató-, felderítő- és gyűjtőmunkában is. Ezért nem fárad el újból és újból gyűjtésre buzdítani, vizszatérni munkára biztatni, kutatási lehetőségeket felvillanó elgondolásaira, ezért fordul kéréseivel, kérdéseivel falun élő ismerőseihez csakúgy, mint az iskolás gyermekekhez, ezért viz a nagyközönség elé nem egy, a szaktudomány belső ügyének tűnő megoldandó kérdést. Szervez, biztat, agít, és útbaigazít, gyakorlati tanácsokat ad vagy akár kutatási programot, lelkesít és lelkesedik az eredmények láttán, és mindig eleven benne a készség a további munkára serkentő tanulság megláttatására: mindannyiunk közös feladata, hogy jól sáfárkodjunk azzal a kulturális örökséggel, amely nemzeti létünk és nemzetiségi sajátosságaink egyik kifejezési formája. A magánlevelezéstől a személyes buzdításig, a sajtó, a rádió publicitásától el egészen a rangos szakközleményekig Faragó József minden eszközt és alkalmat igyekszik megragadni ennek a gondolatnak a tudatosítására, annak beidegzésére, hogy e szakterületen munkaerőfőlétségtől nem kell tartanunk, itt minden vállalkozókedvű gyűjtőnek akad bőségesen tennivaló, minden újabb szöveg fontos, megismételhetetlenül egyszeri adat, koronatanú lehet, s ily módon az önkéntes gyűjtők munkája nyomán felbecsülhetetlen értékek menekülhetnek meg a feledéstől.

Ez a meggyőződés áthatja Faragó József minden írását. Még tudománytörténeti tanulmányai sem mentesek tőle. Sőt, a ma emberének mintegy történelmi tükröt tartva, a „balladagyűjtők nyomában“ járó Faragó József kedvvel időz a népballada kutatásának azoknál a momentumainál, amelyek a társadalmi gyűjtés eredményességének nagyszerű példáit mutatják fel. Kriza János és munkatársai balladatermését elemzi, az F. Szabó Sámuel által kezdeményezett marosvásárhelyi diák-gyűjtőmozgalom történetét tárja fel elsőként, a sepsiszentgyörgyi diákok jelenkori gyűjtőtevékenységét taglalja, a bihari gyűjtőpályázat balladamerlegét készíti el. S miközben részletekbe menő alaposággal utánajár az események minden mozzanatának, miközben elhelyezi és értékeli mindegyik mozgalmi eredményeit, a sorok között minduntalan érezzük a figyelmeztetést: mennyivel szegényebbek lennénk, ha Kriza János buzdításai pusztába kiáltott szavak maradtak volna, ha a hivatali teendőikkel, gyenge egészséggel bajlódó Kriza időnap előtt elunta volna a nehéz-

kes, hosszadalmas levelezést, munkatársai „barátságos zaklatását“, ha Kónsza Samu, ha Albert Ernő nem szervezi és irányítja a háromszéki diákok balladagyűjtő munkáját!

Figyelmeztetést olvasunk ki a népköltészeti gyűjtés nagy magányosa, a tragikus sorsú Petrás Ince életművének megidézéséből is. A kitartásnak, az életre szóló elkötelezettségnek a figyelmeztetését — és elmulasztott köteleseégeink figyelmeztetését. Petrás Ince nevét valószínűleg nagyon sokan ebből a kötetből fogják megtanulni: méltánytalanul sokáig váratott magára életművének felmérése a hazai szakirodalomban. Pedig — amint Faragó Józsefnek első közlésű tanulmányából kiderül — „a tudatos magyar balladagyűjtés időszámítása nem Krizával vagy Gyulaival, hanem Petrással kezdődik“ (25.). És érdeme nem merül ki csupán abban, hogy a tudatos és rendszeres magyar folklórgyűjtésnek mindenki mást megelőző úttörője volt; elsőként vállalkozott egy falu, a moldvai Kléze egész folklórájának föltárására, a szövegek nyelvileg is pontos följegyzésére, s ily módon folklór- és művelődéstörténeti forrásértékű gyűjteményt hagyott reánk. De, noha első az elsők között, a sors mostohán bánt vele: Kriza János *Vadrózsái* jó néhány kiadást megérték már, Petrás Ince teljes gyűjtésének közreadása viszont még mindig várat magára; egy falu folklórmonográfiáját kapná kézbe a szaktudomány a tudatos gyűjtés legkorábbi időszakából. De F. Szabó Sámuel mozgalmának még töredékeiben is gazdag termése szintén megérdemelné az összesítő kiadást, hiszen a kisszámú közölt anyag múlt századi folyóiratok, hírlapok hasábjain nehezen hozzáférhető.

A balladagyűjtés múltját vizsgáló tanulmányok után külön fejezetben rendezte el Faragó József azokat az írásait, amelyeket balladatémák és -motívumok vizsgálatának szentelt. Az ide sorolt dolgozatok egy részében nemzetközi témák klasszikus magyar balladaváltozataival foglalkozik. Elsőnek a ma már csak Moldvában gyűjthető *A mennybe vitt leány* balladatípus újabb előkerült változatait mutatja be és elemzi. Vizsgálódásait kiterjeszti a téma népmeséi megfogalmazásaira is, rámutatva a ballada és két népmesetípus közeli rokonságára, illetve középkori latin példázatban gyökerező közös eredetükre.

A népmesekincsben keresi és találja meg a magyar folklórban mostanáig ismeretlen balladatípus, *Az ördögszerető* balladájának tematikai rokonságát is. A ballada felfedezése, tipológiai körülhatárolása, rokonsági kötelekeinek, szöveg-előzményeinek feltárása Faragó József gondos filológiai kutatásait dicséri, éppen

úgy, mint egy sor nemzetközi vándortéma magyar balladaváltozatáról készült tematikai, motívumkészletet számba vevő felmérése, vagy azok a tanulmányok, melyekben újabb előkerült új stílusú baleset- és bűntényballadákat mutat be az olvasónak.

Ez utóbbiak átvezetnek a kötet harmadik fejezetének témavilágába. *Népballadák élete* gyűjtőcím alatt olyan tanulmányok sorakoznak, amelyek a műfaj életmegtérülését, keletkezési vagy pusztulási körülményeit, alkotáslélektani problémáit, áthagyományozási feltételeit veszik számba, s mutatják be a statisztikai felmérések adatai és a stilisztikai elemzések fényében. Ennek a fejezetnek kétségtelenül legkiemelkedőbb teljesítménye az a tanulmány, melyet Faragó József Ráduly Jánossal közösen készített el Kibéd község mai balladaismeretéről. A hihetetlenül munkáigényes folklórszociológiai felmérés a számadatok pontos és kérlelhetetlen válaszával győzi meg az olvasót arról a tényről, hogy a ma még gyűjthető népballada, különösen annak klasszikus rétege korántsem jelent élő balladát a mai falu köztudatában, hogy számolnunk kell az íratlan és írásos kultúra nagy történelmi szerepcseréjével s azzal a reális helyzettel, hogy — amint Faragó József megfogalmazza — a parasztság nagy tömegei lényegében már kinőttek a folklórból, de még nem nőttek bele eléggé az irodalomba, „a hagyományból már nem tudnak a népballadáról, de még a könyvek-ből sem értesültek róla“ (342.), s ily módon a mai falu balladatudata meglehetősen kicsiny (Kibéd esetében a lakosság 70,8 százaléka nem is hallott a balladáról). Ezt a konklúziót igazolja a kibédi Barcsai-balladáról készített mikromonográfia is, amelynek végső tanulságát úgy fogalmazhatjuk meg, hogy egy már kihaltnak hitt klasszikus ballada átörökítése napjainkig, jelenkori esetleges felbukkanása csupán véletlenül múlik, egy-egy archaikus, nagyon szűk körű közösség, esetleg egyetlen család hagyományörző mentalitásának köszönhetően.

E tanulság alól a magyar folklórterület legkeletibb peremvidéke, a moldvai csángó települések kivételek csupán, melyekben, mint *A mennybe vitt leány* példája már beszédesen bizonyította, a klasszikus népballadák még nem vesztek ki az élő folklórból.

A balladakincs e rétegének megőrzésében — amint a *Farkas István balladájáról* írt szép tanulmányból értesülünk — szerepet játszhatnak a népköltészet moldvai életformájában megfigyelhető sajátos jelenségek. A csángók körében, szórványosan ugyan, de a mai napig fennmaradt a népballadák egykori egyéni elő-

adásmódjának szokása. Az ilyen előadásra — bizonyosság rá Petrea Crețul Solcannak, Brăila énekmondójának minden elképzelést felülmúló, gazdagságában egyedülálló repertoárja — csakis a különleges tehetséggel megáldott énekesek vállalkoznak, akiket kitűnő memóriájuk, előadói képességeik mellett a rendkívüli rögtönzési készség is segít alkotó-reprodukáló munkájukban. Az egyéni balladaelőadásban némelyik énekesnek olyan nagy a gyakorlata — jegyzi meg Faragó József —, hogy „képes bármely tragikus eseményről epikus éneket rögtönözni” (325.). Ilyen alkotási módszer eredményeként született meg Farkas István lézpedi balladája is, melyet előadója a gyűjtő kérésére rögtönzött, majd kisebb-nagyobb időközökben újból és újból elénekelt. Az alkotási folyamat megfigyelése, valamint a szövegváltozatok aprólékos, mikrofilológiai elemzése révén Faragó József arra a következtetésre jut, hogy az egyéni előadásnak és rögtönzésnek két meghatározó műfaji következménye van: egyrészt az, hogy a szöveg nem állandósul, hanem előadásról előadásra alakul, másrészt az, hogy a magyar balladára jellemző drámai tömörség helyett a csángó szövegek epikusán és lírikusan részletezhetővé válnak, terjedelmük aránytalanul megnövekedik. Az előadásmódnak ez a sajátossága a csángó népköltészetben megőrzött régiség, sok szépség hordozója, de ugyanakkor a balladai stílus feloldásának az okozója is. Még pontosabban fogalmazva: az ilyen előadásmód következtében a csángó balladák nem jutottak el addig a kristályos formáig, mely a székelly balladák jellemzője, fejlődésükben évszázadokkal elmaradtak.

A rögtönzött epikus költészet gyűjtése és beható vizsgálata révén ilyenformán a magyar népballada fejlődésének korábbi állapotába, a műfaji sajátosságok alakulásának titkaiba nyerhetünk bepillantást, de általa alkalmunk nyílnak a folklóralkotási folyamatok törvényszerűségeinek felderítésére is, valamint — és nem utolsósorban — a népi fordítások, intertextuális szövegkölcsonzések mikéntjének a megvilágítására. A rögtönzési készség, minden valószínűség szerint, közrejátszott abban, hogy a földrajzi feltételekből, a nyelvismeret szintjéből eleve természetszerűen következő román átvételek nagy számban legyenek jelen a csángó népköltészetben, s szervesen épüljenek bele. Hiszen egy-egy kiváló előadónak elégséges az epikus szűzsé ismerete ahhoz, hogy önálló kompozíciót rögtönözzen belőle. Így képzelhető el *A bárányka*, *A halott testvér* magyar változatának megszületése s egyáltalán a folklórátvételek menete. *Balladák találkozása* cím alá gyűjtött összehasonlító tanulmá-

nyaiban elsősorban a magyar balladaköltészetet ért román hatásokat nyomozza, azokat a témákat, motívumokat mutatja be, amelyek minden bizonnyal a román folklórból vagy román közvetítéssel kerültek a magyarba. E tanulmányok kivétel nélkül abból a meggyőződésből születtek, hogy „nem ismerhetjük meg a magunk folklóráját az együttélés és szomszédos népektől, nemzetiségektől kapott összes folklórájukat számbavétele nélkül” (7.). Ilyen megfontolás készítette arra Faragó Józsefet, hogy két tanulmányban is foglalkozzék a *Miorița* magyar változataival, kinyomozza a Balassi Bálintot egykor inspiráló román „nóta”, *A juhait kereső pásztor* eredeti román variánsait, majd magyar népköltészeti honosságát, elképesztve az olvasót az előfordulási adatok bőségével; hogy elemezze a Moldvából előkerült invariáns, *A halott testvér* balladáját, mely, akárcsak *A leány és a lovas* lozssádi balladája, kétségtelenül románból való átvétel. *Györgyike és Ilona balladájának* vizsgálatával a román eredet bizonyítása mellett Faragó József azt is demonstrálja, hogy a népi kölcsönzés folyamán az eredeti népies műrománból miként születik csángó folklór-ballada.

A kétségtelen bizonyosságok mellett Faragó József fölvet olyan problémákat is, amelyeknek maradéktalan bizonyítása nem állt módjában, de mint lehetőségekkel számol. Így veszi szemügyre a tündérleány után bolyongó Árgirus királyfi történetének magyar és román, népi és műköltői változatait, felvetve a közös eredet vagy esetleg a románból való kölcsönzés gondolatát. Lévéen a magyar népköltészet kutatója, Faragó József nyilván a magyar folklórt ért román hatásokra figyel elsősorban, s csak ritkán kalandozik el a fordított helyzet megvilágítására, mint ahogy *A csudahalott* ballada máramarosi román változata esetében teszi. Ezúttal kissé aggályosan veti fel az átadás-átvétel kérdését, mondván, hogy *A csudahalott* ballada a magyar folklórban Máramaros szomszédságában nem honos, mindössze a Székelyföldön s ennek kisugárzásaként a bukovinai székely és a moldvai csángó folklórban ismeretes. Hiányzik tehát egy szem a magyar változatok láncából, éppen az a szem, amely a Máramaros környéki román—magyar vegyes lakosságú területekről dokumentálná a ballada magyar előfordulását s így az átadás közvetlen lehetőségét. Ez a láncszem azonban — tegyük hozzá — megvan: 1941 júliusában jegyezte fel Székely Pál a ballada egyik változatát Bálványosváralján, és 1944-ben az *Erdélyi Múzeum* 49. kötetében közölte *Varga szíp Ilona* címmel (198—199.). Balladaföldrajzi jelentősége mellett ez az adat

azon ritkaságok számát szaporítja, amelyek valahogyan elkerülhették Faragó József éber figyelmét.

E kivételes, véletlen eset azonban mit sem változtat a lényegen: a *Balladák földjén* szerzője gondos filológus, az a fajta kutató, aki minden kérdésnek lelkiismeretesen utánajár, és nyomra talál még az olyan réges-rég lezártak és megoldottnak (vagy megoldhatatlannak?) hitt kérdésben is, mint amilyen a „vánto-

ros szoknya” jelentése és etimológiája. Kezében az apró, jelentéktelennek tűnő adatok is roppant összefüggések gyámköveivé lényegülnek át, mert ismereteinek fényében funkciót kap a töredék, jelentést az értelmetlen szó, értelmet az összefüggéstelennek tűnő szöveg. És mindezek végső értelmeként népköltészetünk legreprezentatívabb része, a ballada tiszta szava szól még csengőbben és messzehangzóbban — mihozzánk.

Olosz Katalin

Fordulat a matematikatörténetben

1958-ban került a kezembe első ízben Szabó Árpádnak egy matematikatörténeti tanulmánya: *Hogyan lett a matematika deduktív tudománnyá? (Matematikai Lapok, 1957. 1—2. és 3—4.)*. A tudományos apparátus, következtetései és bizonyításainak éles logikája, meglepő eredményei — amelyek tekintélyes elméleteket, jeles kutatók általánosan elfogadott eredményei közül nem egyet sem misisítettek meg, és a görög matematika kezdeteinek új interpretációját kezdeményezték — valósággal megdöbbentettek. A vonatkozó szakirodalmat meglehetősen ismertem, de Szabó Árpád nevével addig még nem találkoztam. Hallottam ugyan a klasszika-filológus Szabó Árpádról, néhány feltűnést keltő könyve (*Perikles kora, 1942; Demosthenes és Athén, 1943; Sokrates és Athén, 1948; Mágia és valóság, 1950; Homeros világa, 1956* stb.) hozzánk is eljutott. A *trójai háború* (1956) a fiam könyvespolcán is ott díszel. De ki lehet ez a matematikatörténész?

A tanulmány ígérete elől nem bírtam szabadulni. Levélben fordultam a budapesti *Matematikai Lapok* felelős szerkesztőjéhez, Turán Pálhoz, és érdeklődtem a szerző iránt. „A Kárpátok övezte területen ilyen fegyverzettel és ilyen elméiellal a görög matematika történetéről még nem írtak” — indokoltam kíváncsiságomat. Turán Pál eljuttatta levelemet Szabó Árpádhoz — s kiderült, hogy a matematikatörténész azonos a klasszika-filológussal. Kérésemre Szabó Árpád elküldte néhány régebbi, de már új érdeklődési körébe vágó, szakfolyóiratban megjelent dolgozatát is (*Beiträge zur Geschichte der griechischen Dialektik, 1953; Zur Geschichte der Dialektik des Denkens, 1954; Zum Verständnis der Eleaten, 1954; Eleatica, 1955*). Idézem kísérőlevelének egy mondatát, amely megvilágítja tudományos tevékenységének éles fordulatát: „Nem tudom, érdekelné-e a filozófia történetének ez a szakasza,

amely pár évvel ezelőtt — engem, a mit sem sejtő autodidaktát egyszerre csak a matematikatörténet vizeire ragadott?” A dolgozatok még inkább ráterelték a figyelmemet Szabó Árpád munkásságára, és azóta élénk érdeklődéssel követem tudományos pályafutását, amelynek főbb csomópontjait legyen szabad itt felvázolnom.

Szülei a telegdi székelyek földjén, a későbbi Udvarhelyszék területén születtek, de ő maga már Budapesten, 1913-ban. Gimnáziumi tanulmányait is ott végezte, majd mint az Eötvös József Kolégium tagja, a budapesti egyetem bölcsészeti karán folytatta tanulmányait, görög—latin—francia szakon. Ugyanott szerzett bölcsészdoktori oklevelet. 1935—1939 között csereosztályos volt Majna-Frankfurtban, s egyidejűleg tanársegédként működött Leo Frobenius intézetében (Forschungsinstitut für Kulturmorphologie). 1939-ben a majna-frankfurti egyetemen magántanári oklevelet szerzett klasszika-filológiából. 1940-ben egyetemi nyilvános rendkívüli tanári kinevezést nyert a debreceni egyetem klasszika-filológiai tanszékére, 1948-tól pedig a budapesti egyetem bölcsészeti karán adott elő 1957-ig. 1958 óta a Magyar Tudományos Akadémia Matematikai Kutatóintézetének főmunkatársa.

További pályafutásáról helyszűke miatt már csak hézagosan számolhatok be; mindössze néhány, tudományos munkásságára és a munkássága által világszerte kiváltott érdeklődésre jellemző adatot sorolok fel.

Csak matematikatörténeti tárgyú munkáinak száma meghaladja a félszázat. Zömük külföldi tudománytörténeti vagy klasszika-filológiai szakfolyóiratban jelent meg. Ismeretségünk óta majdnem minden évben több ízben járt külföldön, a Magyar Tudományos Akadémia küldötteként, s még gyakrabban volt különféle egyetemek és tudományos szervezetek

egyéni felkért előadója az USA-beli Stanfordtól Tokióig. A lista előkelősége és hosszúsága elképesztő, nincs helyünk a felsorolására. Közben több helyen vendégprofesszoroskodott: 1963-ban Rómában és Pisában, 1966-ban Majna-Frankfurtban, 1973–74-ben Stanfordban, 1977-ben Ouluban (Finnország); tagja hét külföldi akadémiának, s mindez még távolról sem meríti ki otthon és külföldön kifejtett tevékenységének listáját.

Miben áll Szabó Árpád munkásságának jelentősége, miért adják a tudománytörténeti kongresszusok kézzől kézre, miért igénylik az egyetemek, tudományos intézetek tucatjai az előadásait? Hadd kezdjem előbb azzal, hogy mi a kutatási területe. A válasz rövid: a görög matematika kezdetei. Ennek a jelentősége azonban óriási. Tulajdonképpen az egész matematika kezdetét is jelenti. A matematika *mint tudomány* az ókori Görögországban született. Görög földön egy eredeti, az előző keleti matematikától lényegesen eltérő matematika keletkezett, amelynek jellemző vonásait a matematika napjainkig megőrizte. Ez az időszak az emberi gondolkodás történetének is bizonyára legjelentősebb szakasza. „A görög matematika sigkeit rendet teremteni a káoszban, logikai láncba fűzni az eszméket, megtalálni bizonyos alapelveket” — írja D. J. Struik amerikai történész. Nem feladatom a fejlődés gazdasági-társadalmi hátterére rámutatni. Mindössze Engelst idézem: „A filozófiában, éppen úgy, mint oly sok más területen, újból és újból ama kis nép teljesítményeihez vagyunk kénytelenek visszaférni, melynek egyetemes tehetősége és tevékenysége oly helyet biztosított számára az emberiség fejlődéstörténetében, amilyenre egyetlen más nép sem tarthat valaha is igényt.” (*Anti-Dühring*, 1950. 347.)

Sajnos, nem maradtak fenn elsődleges forrásművek, amelyekből kiolvasható lenne a görög matematika korai fejlődése. Mindössze néhány későbbi szerző művében megőrzött töredék, Platón, Arisztotelész és más, nem szigorúan vett matematikus szerzők elszórt megjegyzései, valamint a megbízhatatlan késő-antik hagyomány az, amire a matematikortörténészek alapozhatnak a görög matematika kezdetének feltárásánál. Rendelkezésre áll továbbá Eukleidész *Elemi*, még későbbi idők matematikusainak egyes művei és a rájuk vonatkozó ókori és kora középkori kommentáriródomal. De ezek már egy fejlettebb matematikával rendelkező korszakból származnak. Jeles kutatók türelmes szövegkritikával és az említett források összevetésével fényt derítettek a korai görög matematika sok homályos pontjára. Eredményeiket átvették az újabb kutatók, és tovább gazda-

gították a görög matematika kezdetekre vonatkozó irodalmat. Sok évtized fáradtságos munkájával megrajzolták a görög matematika nagyrészt feltevéseken alapuló képét. Számos kérdés mégis homályban maradt. De általában megállapítható, hogy az említett kutatások az ókori görög matematikát az újkori matematika tükrében, főleg ennek fogalmaival és jeleléseivel próbálták megközelíteni, s így eredeti jellege, lényege gyakran elsikkadt.

Ekkor tűnt fel Szabó Árpád hatékonyabb kutatási módszerekkel, mélyebbre ható tekintettel és új, eltérő eredményeket tárt a bálmuló tudósok elé. A görög matematika sok lényeges, alapvető fogalmának kialakulására sikerült fényt derítenie, sok tévedésre pedig kétségbevonhatatlan érvekkel mutatott rá. Behatolt eddig megközelíthetetlennek vélt területekre is. Az ő megvilágításában tekintélyes elméletek tűnnek el, Platón-szövegből „rekonstruált”, valójában sohasem létezett nagy matematikusok semmisülnek meg, és a magáról Platónról mint matematikusról szóló legendák is jórészt szétfoszlanak.

Már az első nemzetközi feltűnést keltő, az euklideszi axiómarendszerrel szóló művében (*Anfänge des euklidischen Axiomensystems*, 1960) teljes vértetében mutatkozott be Szabó Árpád. A következő években folyamatosan jelentek meg szakkörökben egyre nagyobb feltűnést keltő tanulmányai. Nincs terünk még a címeit felsorolására sem, nemhogy az ismertetésükre. 1969-ben pedig napvilágot látott az eredményeit összefoglaló könyve: *Anfänge der griechischen Mathematik*. A műre felfigyelt a tudományos világ. 1973-ban Athénben görög, 1976-ban Párizsban francia, 1977-ben Tokióban japán nyelvű fordítás jelent meg. Tavaly, 1978 vége felé vehettük kézbe angol nyelvű fordítását is.*

Szabó Árpád közben tovább folytatta nagy jelentőségű munkáját. Tekintélyes külföldi szaklapokban és magyarországi folyóiratokban publikálta újabb eredményeit. 1978-ban az angol fordítással majdnem egyidőben magyar nyelven jelent meg egy csodálatos kis könyvecskéje: *A görög matematika kibontakozása*.** Ez már legújabb eredményei közül is sokat felhasznál. Benne végre magyarul is olvasható a görög matematika kezdetének ez idő szerint leghitelesebb, könnyen érthető, logikus története, mely kellő megvilágításban közli minden fontosabb matematikai fogalom görög nevét is, eredeti értelmükben, ahogy azokat létrehozói értelmezték. A szerző az eredeti források-

* Árpád Szabó: *The Beginnings of Greek Mathematics*. Akadémiai Kiadó, Budapest and D. Reidel Publ. Comp. Dordrecht — Holland, 1978.

** Szabó Árpád: *A görög matematika kibontakozása*. Magvető Kiadó, Budapest, 1978.

kal is vitatkozik, azok tökéletes ismeretében, megbízhatósági fokuk számbavételével, és nem engedi magát félrevezetni illetékes vagy kevésbé illetékes történészek megállapításaitól, téves magyarázataitól, a bevett közhelyektől.

A két 1978-as könyvet olvasva az ember meggyőződik arról, hogy a szerző mindent, amiről csak szó esik, *eredetiben* olvasott, mindent a *görög szövegek*-ből fejtett ki, és azokból sok olyan titoknak jött nyomára, amelyek mindenki másnak elkerülték a figyelmét. E két könyv tárja fel előttünk teljes valójában Szabó Árpád szerepét és azt, hogy kutatásai mennyire lényeges vonásaiban módosítják a preeuclidészai matematika kibontakozására vonatkozó eddigi elképzeléseinket.

A szerző maga mondja magyar nyelvű könyvében: „E kötet anyagát túlnyomórészt saját kutatásaim eredményeiből állítottam össze.” Mi a titka kutatásai rendkívüli eredményességének? Úgy vélem, éles logikáján, erős szintetizáló képességén kívül fölülény képzétsége, a görög nyelv lenyűgöző ismerete, a görög–latin irodalomban való bámulatos jártassága, a vonatkozó szakirodalom ismerete, a görög filozófia, a görög dialektika tényleges megértése. A legtöbb matematikatörténész vizsgálatai alapján a görög szövegek angol, német vagy francia, esetleg latin fordítását veszi, és csak vitás esetekben folyamodik az eredeti görög szöveghez. Századunk legműveltebb értelmiségije sem ismerik már a klasszikus görög nyelvet olyan mértékben, hogy nehézség nélkül olvasnák. Ezzel szemben Szabó Árpád kutatásait éppen az eredeti szövegekre alapozza — sőt a nyelvet használja *forrásként*, amint ő maga megmagyarázza: „I have endeavored to elucidate the new concepts

of Greek mathematics *in statu nascendi*.” Gyakran sikerül bravúros terminustörténeti elemzéssel a matematikai fogalomképzést nyomon követnie, föltárnia. A bonyolult eljárást itt sajnos nem lehet bemutatni, de példának utalok a pythagoreus zeneelmélet változó terminusainak és a mögöttük rejlő műveleteknek a megfejtésére, a pythagoreus zeneelmélet matematikájának a rekonstruálására.

Szabó Árpádot a görög filozófiatörténet alapos ismerete elvezette a matematikában oly sűrűn alkalmazott „indirekt bizonyítás” eredetének megfejtéséhez. Rájött, hogy ez a bizonyítási eljárás az eleata dialektikából került át a matematikába: az eleata dialektika ellentmondásmentességi kritériuma kényszerítette a matematikusokat tételeik szigorú igazolására. A szakkifejezések fejlődésének elemzéséből kimutatta, hogy az „axiomatikus” módszer tulajdonképpen az eleata dialektika továbbfejlesztése. Ezen az úton tisztázta az euklidészai axiómarendszer keletkezését. Választ adott az általa feltett kérdésre: hogyan lett a matematika deduktív tudománnyá? Egyetlen szó, a *dünamisz* megfejtése elvezette az irracionalitás felfedezéséhez, az „összemérhetetlen szakaszok” fogalmához, mely nélkül a görög matematika megértése elképzelhetetlen. Semmi sem jellemzi annyira a görög matematika szellemét, mint e fogalom bevezetése, amely nemcsak a görögök előtti matematikában volt ismeretlen, de még a középkor matematikájában is.

Szabó Árpád írásai a matematikatörténet új fejlődési szakaszának kezdetét jelzik, egy új interpretációs irány győzelmét. A szerző maga azonban a tudós szerénységével figyelmeztet, hogy az ő eredményei alapján sem lehet a görög matematika kezdeteiről végleges képet alkotni, és a kutatásokat folytatni kell.

T. Tóth Sándor

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ADRIAN MARINO: PREZENȚE ROMĂNEȘTI ȘI REALITĂȚI EUROPENE

Nyugati utazásait (Portugália, Dánia, Anglia, Franciaország) Adrian Marino jellegzetes kelet-európai közérzettel éli át. Sokatmondóan vall erről, amikor Madame Tussaud londoni panoptikumának kávézójában váratlan meglepetés éri: „Ilie Năstase (azaz a viaszszobra), az ugrásra kész ragadozó testtartásában, amint az ellenfél adogatását lesi. Azt hiszem, ő az egyetlen román, aki valóban híres Londonban, talán az 1974-es wimbledoni döntő óta (javítsanak ki a sporttudósítók, ha tévedek), »személyiség« a szó legteljesebb értelmében, akinek én értem olykor nem helyénvaló magatartását: túl fennhéjázó játékevezetők és partnerek által gyakran megbeszedett személyes és nemzeti önbecsülése tiltakozik. [...] Mert I. N. kevéssé ellenőr-

zött vérmérsékleti impulzusain túl én ismerem és értem a külföldön elszenvedett megaláztatásokat és igazságtalanságokat, a »Kelet« és »Nyugat« típusú komplexusokat. Sportban, kultúrában, kritikában stb. Hát ezért vállalom Ilie N.-nel (erkölcsi) szolidaritást.»

Könyve műfaját a jeles román irodalomtörténész és esszéíró szellemi naplóként jelöli meg: „Az önvallomás elsődrendű szükséglet. Az emberi lélek visszautasítja a szakadatlan elfojtást, megfélemlítettséget, inhibíciót. Szükségesnek érzi és élvezi az őszinte, »naiv« kitárulkozást, azt, hogy megértsék, sőt egyetértsek vele, vigasztalják, »szeressék« — vallja, A szellemi intimitás legerősebb indítékai között emeli ki az igazság és szolidaritás igényét, az igazolását és a magyarázatát. Könyve méltatása helyett hadd idézzük néhány részletét:

„Sosem fogadtam el s újabban még kevésbé a kritikának mint meghíúsult alkotói cselekedetnek (lecsúszott irodalmároktól rögtönzött) elméletét. Ha a ténykedés valóban »alkotó«, akkor nem lehet »meghíúsult«. Hiszen a kritikában az alkotás nem jelent feltétlenül és kötelező módon szépirodalmi, esztétikai alkotást. Valamely rendszer, hermeneutika, egy gondolati konstrukció nem kevésbé »alkotás«. Akinek van irodalmi érzéke, hadd gyakorolja szabadon, öntevékenyen, nem élőködve irodalmi szövegeken, hanem általuk gerjesztve, buzdítva, velük egy tevékenységi síkon. [...]

Ismételten hangsúlyozom: nem voltam, nem vagyok, soha nem is tartottam magam irodalomkritikusnak a fogalom hagyományos jelentésében: *irodalmi szövegek kritikus*. [...] Amivel nem akarom azt mondani, hogy az irodalombírálat problematikája nem érintene közelről, és hogy olykor, ha jókedvemben vagyok, nem tekinteném magamat is valamiféle kritikusként, nevezetesen: *irodalmi eszmék kritikusának*. Személyes hajlamok, talán a körülmények is, irányítottak, egyengették utamat (alighanem erről van szó), az eszmekritika mint egyetlen »ideológiai« forma felé, amelyet befogadni, gyakorolni és művelni tudok benső törekvéseim szerint az adott körülmények közepette. [...]

Az ideokritikus egyidejűleg közötte és elvont helyzeténél fogva saját kétértelműségének »áldozata«: az irodalombírálóknak túlságosan »elméleti«, túl »esztétikus«, miközben a profi esztéták szemében túlságosan »irodalmárnak«, »esszéistának« tűnik. Röviden, kétes személy, bizonytalan nemű, nehezen osztályozható. A tényleges hátrány azonban nem ez, hanem az, hogy az irodalom tanulmányozásának nincs elméleti hagyománya, hiányzik az irodalmi ideológiák nagy feszültsége, a valóban teremtő érdeklődés ezen a területen, amelyet elárasztottak a sémák és a kompilációk, olykor a rögtönzött álelméletek is.“ (*Editura Albatros. București, 1978.*)

SZ. J.

MUZEUL DE ARTĂ CLUJ-NAPOCA. CATALOG PATRIMONIAL I—II.

A kolozsvári Művészeti Múzeum 1957-től máig megjelent kiadványai között művelődéstörténeti, sőt történeti jelentőségét tekintve, bizonyára ez a „patrimoniális“ katalógus-sorozat áll az első helyen. De nem csupán múzeumi, azaz szakkiadványként érdemli figyelmünket. A különböző korszakokban különbözőképpen gazdag anyag hasznos tanulságokkal szolgál azoknak, akik nem elégednek meg a főként reprodukciókat és művészettörténeti-muzeográfiai adatokat közlő két könyv átlapozásával, hanem viszonyítani akarnak és tudnak, szélesebb összefüggésekbe helyezik az új információkat, s így történelmi múltunkról és jelenünkről reálisabb ismeretekhez jutnak.

Az 1951-ben alapított, 1959-től a Bánffy-palotában székelő múzeum jelenlegi igazgatója, Alexandra Rus, e kiadványok bevezető sorai szerint, tudatában van egy ilyen jellegű, tudományos igényű vállalkozás súlyának. Függetlenül a múzeumi állandó kiállítás éppen falon látható képeitől, a termekben kiállított szobroktól, az intézmény birtokában levő teljes festmény- és szoboranyag katalógizálása s annak a közönség elé bocsátása adhat lehetőséget az itt felhalmozott értékek, az örökölt gyűjtemények és az elmúlt negyedszázadban folytatott gyűjtőmunka minőségének az értékelésére. Az Erdélyi Múzeum Egyesület tulajdonában volt régi gyűjtemény, majd a két háború között az egyetem által megvásárolt Cioflec-képtár biztosította az alapot, amely aztán sokféle forrásból, állami vásárlásokból alakult a mai „patrimóniummá“. Mindebből az első kötet a XIX. század végi, XX. század eleji, a második kötet a két világháború közötti hazai festményeket és szobrokat veszi számba, s itt Grigorescu, Luchian, Tonitza s a kisebb román mesterek mellett a hazai magyar festészet olyan kiválóit is megtaláljuk, mint Gyárfás Miklós, Mattis-Teutsch János, Thorma János, Ziffer, Szolnay Sándor, a szobrászok között pedig Vida Géza és Szervátiusz Jenő nevével is találkozunk. A határok meghúzása persze

nem egyszerű (ami viszont az arányok eltolódásával jár); Szervátiusz például csak 1938-as önarcképével szerepel a második kötetben, Ziffer és Szolnay 1945 után készült munkáival is. A nagybányai iskola amúgy sem túl gazdagon képviselt reprezentánsai közül hiányzik ezúttal Réti István, Koszta József, ők — Munkácsyval, Mednyánszkyval, másokkal együtt — az európai gyűjteménybe soroltattak be, Luca Giordano, Edgar Degas és Barlach művei mellé.

Tíz-tíz színes műemléket kíséri a kolozsvári Művészeti Múzeum e rangos kiadványát; 3–3 Grigorescu-, illetve Luchian-kép, valamint Andreescu, Pallady, Iser, Tonitza, Popp Sabin munkáinak reprodukciói mellett Simó Ferenc, Joseph Neuhäuser, Szolnay Sándor és Mattis-Teutsch egy-egy festménye képviseli itt az együtt-élő nemzetiségek részarányát. (*Cluj-Napoca, 1976–1977.*)

K. L.

NAGY MIKLÓS: ÁLLATTENYÉSZTÉS A NAGYVILÁGBAN

A világ közvéleménye csak a hetvenes évek elején vette tudomásul, hogy az éhség századunk második felére a világgazdaság legsúlyosabb problémája lett. A Földünk egyes övezeteiben, elsősorban néhány afrikai országban fellépő rendszeres szárazság, a népességreobbanás, az olaj- és energiaválság, a nyersanyag- és élelmiszerárak emelkedése egymással összefüggve vezetett a tömeges éhezés és százezrek éhhalála tényéhez. Az 1974-es római világelelmezési konferencia óvatos becslése szerint is a fejlődő országok lakóinak 25%-a, a fejlett tőkés országokéinak pedig 3%-a kevesebb kalóriát és proteint fogyaszt a táplálkozási normákban előírtnál.

Ma már egyértelműen elismert tény, hogy a világelelmezési és közvetve a világ mezőgazdaságával kapcsolatos kérdések a „globális problémák” szintjére emelkedtek, akár csak a környezetvédelem, a leszerelés, a világűr használatának kérdései. A római klub jelentései, valamint az ENSZ égisze alatt kidolgozott világmodell (A. P. Carter—W. Leontief—P. Petri: *Viitorul economiei mondiale*. Buc., 1977) nagy hangsúlyt helyeznek a világ mezőgazdaságának elemzésére, sürgetően felhívja a figyelmet a világelelmezési nehézségek kiéléződésének kilátásaira — hacsak hatóságos lépések nem történnék a megoldás irányában.

A világ mezőgazdasági problémái fontosságának tudatosodása légkörében látott napvilágot Nagy Miklós újabb könyve: az *Állattenyésztés a nagyvilágban* — három évvel a Kriterion Könyvkiadónál 1975-ben megjelent *Pillantás a világ mezőgazdaságára* után. Mindkettő a romániai magyar olvasóközönség látóközelébe hozza a világ mezőgazdaságának különféle bonyolult kérdéseit. „Célunk nagyon szerény — írta a szerző előző könyvében —: bepillantást nyújtani kontinensek, nagyobb tájegységek, egyes országok mezőgazdaságába és élelmiszertermelésébe.” Most pedig: „áttekintjük azokat a kapcsolatokat, melyek közöttünk és a környező világ között fennállottak, és — ugyancsak dióhéjban — bemutatjuk a világ állattenyésztésének mai helyzetét, legfeljebb felvetve a legközelebbi fejlődés irányát.” De Nagy Miklós mind a két könyvben az ígértnél többet nyújt az olvasónak; nemcsak egyszerű bepillantást, a tények felsorolását, de az oksági kapcsolatokra való rávilágítást is, a mezőgazdasági termelés alakulására ható társadalmi-gazdasági tényezők taglalását. A mezőgazdasági termelés és az élelmezés kérdéseinek a népesedési, valamint a terménykereskedelmi jelenségekkel összefüggésben való tárgyalása lehetőséget ad a szerzőnek a „globális” jelleg kidomborítására és arra, hogy a kérdés sokoldalúságára hívja fel az olvasó figyelmét. A FAO jelszava: „A békét nem lehet üres gyomrokra építeni” — tömör megfogalmazása annak a felismerésnek, hogy az éhség nemcsak az emberiség éhező hányadának a magánügye.

Külön erénye Nagy Miklósnak dinamikus szemléletmódja, a jelenségek tárgyalása oly módon, amely lehetővé teszi az olvasó számára időbeli változásaik követését. Az állattenyésztés problémáinak taglalása biológiai (genetikai) vonatkozásokat is tartalmaz, de a könyvben nagyobb hangsúllyal jelentkezik a társadalmi-gazdasági tényezők. A szerző 1975-ben megjelent könyvében talán még hangsúlyozottabban sikerült az adatok sajátos kiemelésével, az összehasonlítási elemek és arányok megválasztásával olyan képet tárnia az olvasó elé, amely színes és élvezetes formában nyújt gazdag tudományos információkat. Újabb könyvében a szemet és képzeletet vonzó, kíváncsiságot keltő címek (*Fajta vagy nem fajta, de sok van belőle; A vén, de gyorsan haladó Európa* stb.) élénkítik a szöveget, emelik olvasmányosságát.

Mindkét könyvnek nemcsak a szakmabeliek kezébe kell eljutnia, de a nagyközönség számára is rendkívül időszerűek: olvasniuk kell mindazoknak, akik igénylik tudni, mi történik körülöttünk itthon és a nagyvilágban. (*Ceres Könyvkiadó, Bukarest, 1978.*)

V. M.